

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗНАКІВ ЧАСУ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТОЛИЦЬКОЮ ЦЕРКВОЮ

© Волинець О., 2010

Аналізується теологічна концепція знаків часу та її розвиток у навчанні Католицької Церкви, розкривається теологічне і філософське розуміння поняття знаків часу, динаміка розвитку цього поняття у документах II Ватиканського Собору, навчанні римських понтифіків та видатних теологів і науковців. Виявляються критерії розпізнавання і способи інтерпретації знаків часу, подаються основні сучасні теологічні та філософські напрямки у розумінні знаків часу, зокрема томістичний і моліністичний, розглядаються основні прикмети знаків часу та критерії до їх відчитання. Аналізуються ігнатіанський та спільнотний методи інтерпретації знаків часу.

Ключові слова – знаки часу, Католицька Церква, світ, подія, явище, процес, Провидіння.

Oksana Volynets. Characteristic signs of time and their interpretation by catholic church.

This article analyzes theological concept signs of time and its development in the doctrine of Catholic Church, reveals theological and philosophical understanding of time omens, dynamics of development this notion in documents of the Vatican Council, doctrines of the Rome pontiffs and outstanding theologians and scientists. The article also exposes criteria of recognition and methods of interpretation of time omens, presents principal theological and philosophical trends in the understanding signs of time, particularly, Thomist and Molinist trends, examines principal signs of time omens and criteria of their understanding. Analysis is presented of Ignatian and community methods of interpretation signs of time.

Keywords – signs of time, Catholic Church, world, event, phenomenon, process, Providence.

Аналіз знаків часу є особливо важливим і *актуальним*, оскільки вміщає не лише богословський і філософський підходи до їх розпізнавання та інтерпретації, а й вбирає в себе широкий спектр основних функцій Церкви у сучасному світі, дає змогу по-новому зреалізувати їх у складних та специфічних умовах переходу від тоталітаризму до демократії, зокрема в Україні. Запропонована робота є першою в Україні спробою комплексного аналізу поняття знаків часу у зарубіжній теологічній науці.

У вітчизняній релігієзнавчій та філософській науці проблема знаків часу досліджена недостатньо. Єдиною науковою працею є монографія Л. Ржиського та О. Волинець «Знаки часу та Українська Греко-Католицька Церква». Значно ширше ця тематика досліджена у працях зарубіжних авторів, серед яких: С. Білецький, П. Валадьє, Дж. О' Колінз, С. Мойса, Дж. Річчі, М.Д. Шеню.

Мета роботи – розкрити теологічне і філософське розуміння поняття знаків часу, проаналізувати їх характерні прикмети, способи та критерії інтерпретації.

Вперше у властивому сенсі вислів „знаки часу” з'явився в офіційних документах Церкви у буллі „Humanae salutis” від 25 грудня 1961 року, в якій Папа Іван XXIII посилається на текст св. Матая: “Якщо йдеться про нас, то прагнемо повністю довіритися Спасителю, який взиває до

розпізнавання знаків часу. Відкриваємо серед непроникної темряви особливі знаки, які передбачають кращі часи для Церкви і людства” [3, с. 6].

Очевидно, що у цьому документі „знаки часу” означають сучасні, особливо суспільні, проблеми. Свого часу Папа відкриває багато проблем, внутрішню єдність яких важко зауважити. На проблеми, ледь пов’язані з релігією, він дивиться в контексті суто релігійної проблематики.

II Ватиканський Собор найґрунтовніше використовує поняття знаків часу у документі “*Gaudium et spes*”. Синоди єпископів в офіційних документах неодноразово звертались до знаків часу та пояснювали їх, закликаючи обдумати та оцінити усі течії всередині Церкви (такі, як харизматична обнова), і течії, які стосуються широких ділянок людського життя чи навіть світу загалом (такі, як майбутнє та функції Організації Об’єднаних Націй), при цьому керуючись вказівками собору, який подавав знаки часу у своїх численних документах: “*Presbyterorum ordinis*”, “*Dignitatis humanae*”, “*Apostolicam actuositatem*”, “*Sacrosanctum Concilium*”, “*Unitatis redintegratio*”.

В енцикліці “*Pacem in terris*” Папа Іван XXIII вказав на різні рухи в світі: робітники і жінки домагаються рівноправ’я в економічній, політичній та інших ділянках людського життя; колишні колонії змагаються за свій статус серед держав у світі; молодь бореться за реальну справедливість і повну свободу. Ці явища, що заторкують величезні групи людей, мають величезне значення, оскільки вказують на Божественні задуми.

Ці типові приклади, передусім позитивного характеру, мають також і негативний бік: рівноправність в усіх ділянках ще закрита для жінок; молодь протестує проти несправедливості, з якою зустрічається; в багатьох місцях з робітниками все ще поводяться, як з “речами”. В інших знаках часу на першому плані негативні елементи: всесвітній голод, гонка озброєнь, систематичне застосування тортур, міжнародний тероризм, жорстокі локальні війни, забруднення довкілля, безглузда експлуатація природних ресурсів, ріст споживацького суспільства як у розвинених країнах, так і в країнах колишнього соціалістичного табору та країнах третього світу [4, с. 119]. Дуже часто особисті досягнення у змаганні з іншими приносять людині владу і престиж, однак коштом поляризації прибутків та шляхом насилля.

У контексті знаків часу можна говорити і про змішані явища, як, наприклад, марксистський рух, що поєднує фальшиву доктрину із законними людськими прагненнями. Можливо, до таких змішаних явищ можна віднести і суспільство споживачів. Зрештою, сучасний світ є свідком масштабних змін в медицині, транспорті, комп’ютерних технологіях, зв’язку та інших ділянках суспільного життя [4, с. 120]. Такі явища, часто нейтральні самі по собі, можуть спричинити серйозні зміни (як позитивні, так і негативні) у людських можливостях та прагненнях.

Дефініція знаків часу не подана ані в енцикліці “*Pacem in terris*”, ані в Конституції “*Gaudium et spes*”. Вживаючи цей вислів, до нього долучають багато визначних історичних подій, але не подають його дефініції. З тексту Конституції “*Gaudium et spes*” можна вибрати кілька фрагментів для визначення терміна “знаки часу”, а саме: драматичні сподівання, прагнення та властивості сучасного світу; глибокі і швидкі зміни, що поступово охоплюють світ; різні голоси сучасності [2, с. 499–620]. У загальній доповіді на тему редакції соборового тексту, яка була опублікована у перерві між сесіями у 1963 році, “знаки часу” визначені як правдиві завдання, що стосуються безпосередньо людини. Зрештою, в доповіді секретарів Дельхайя і Гутарта від 17 листопада 1964 р. знаходимо соціологічну дефініцію “знаків часу” як явищ, які завдяки своєму розповсюдженню та частому повторенню характеризують епоху і за посередництвом яких проявляються потреби і аспірації сучасного людства [8, с. 208].

Завдання, яке стоїть перед теологією знаків часу, стосується віднайдення теологічних підстав, опираючись на які, можна розпізнати в історичній події знак часу у повному розумінні цього слова. Подаємо рефлексії, присвячені цьому специфічному завданню теологами – домініканином Шеню та сзуїтом Валадьє.

За М.Д. Шеню, теологічна підстава походить із об’єктивної правди Царства Божого, що наступило із початку месіанської епохи. Таке ж твердження містить і Конституція “*Gaudium et spes*” [2, с. 541–542], де йдеться про такі цінності, як: людська гідність, братня спільнота і свобода,

до яких суспільство має в сучасну пору повернутися та вдосконалювати і перетворювати їх. Шеню вважає, що екзегетичні елементи, висунуті як об'єкти деякими протестантськими теологами стосовно “*Gaudium et spes*”, не перешкоджають визнавати історичні події за правдиві месіанські та есхатологічні знаки часу настільки, наскільки сучасна історія є історією месіанською, есхатологічною, святою, в якій Бог є присутнім та діючим. Власне така, історично виявлена, синтезуюча таємниця єдності в Христі, спричиняє до того, що цінності світу, хоча б ціною безустанного самоочищення, стають не лише євангельським приготуванням, але і знаком правди, проявом спорідненості Творіння із Творцем [8, с. 220].

Йдучи за думкою Валадье, знаки часу слід розглядати у площині відношення між свободою Божою і свободою людською, які можуть досягнути своєї повноти і завершення в Христі, на що очікує історія. Таке “фундаментальне” відношення між Богом і людиною не залежить від історії, але закладене у самій людині, в її “серці”. Це відношення є особистим, оскільки реалізується між свободою Божою і свободою людською [13, с. 44–45]. Тільки посилаючись на таке відношення, маємо право говорити про знаки часу. “Наша історія, – зазначає Валадье, – позначена єдиним знаком часу, який нам дано. Ним є Ісус Христос. І через цей знак Люд Божий осягне свою повноту... Не вимагає він (знак), щоб ми у сучасному світі повторювали його вчинки та діяння... Бог ставить нас супроти нашої свободи, щоб могли за її допомогою відкрити, в який спосіб можна тут і тепер зреалізувати історію, яка являє нам Того, Хто її творить [16, с. 274–275]”.

Так поставлене Валадье питання уможливує на: збереження трансценденції Бога і способу його дії в історії, уникнення антропоморфізмів, які становлять перешкоди в осягненні правдивого сенсу Бога та загрожують автентичності християнського свідоцтва; уникнення арбітарного встановлення місць особливого Божого діяння як у Всесвіті, так і на загал в історії; уникнення докорів, які звертав Христос до тих, котрі твердили, що бачать в різних місцях сліди його присутності (пор. Мт. 24, 23) [16, с. 273]. В рефлексіях Шеню і Валадье чітко простежуються два чинники, які до цього часу не лише керували вживанням (а часом і надуживанням) терміна “знаки часу”, а також і способом його розуміння. Ці два чинники є між собою часто суперечливими. Їх можна назвати томістичними і моліністичним.

Для чинника томістичного присутність Бога в історії є, в певному сенсі, об'єктивною, а знаки часу, якоюсь мірою, чітким виявом Божої волі. Для моліністичного присутність Бога проявляється у площині людської свободи, а знаки часу є закликком Бога до нашої свободи та нашої історичної відповідальності [13, с. 47–48]. Ці відмінні способи розуміння знаків часу і визначають способи їх інтерпретації.

У проблематику відчитання знаків часу впроваджує їх характеристика. До особливих ознак знаків часу, за С. Біелецкім, належать:

– змінність. У той час, коли одна ознака втрачає своє значення або змінює аспект, то з'являється нова і щоразу виразніше заявляє про себе;

– релятивність. Ці самі знаки часу не з'являються в усіх місцях і культурах. Вони залежать від часу та простору;

– зв'язок із життям. Знаки часу є проявом засадничої орієнтації цінностей і переживаються через безпосередній досвід. Така властивість знаків часу знаходиться біля основ їхньої актуальності;

– різноманітність аспектів. Має свої витoki у тому, що такі сенси знаків часу, як: історичний, соціологічний і теологічний, не отожднюються [7, с. 243–244]. Історія – це плід “*mysterium salutis i mysterium iniquitatis*”, що породжує необхідність інтерпретації.

Перелічені вище ознаки знаків часу безпосередньо впливають на способи їх розпізнавання та інтерпретації. Цьому завданню приділяють значну увагу польські теологи, зокрема представники кіельцького теологічного осередку. А. Зуберб'єр подає засади теологічної інтерпретації культури з опосередкованим відчитанням у ній знаків часу. Однією із основних засад він бачить відношення актуальних явищ до Христа, який є центром і метою людської історії [6, с. 360–361]. Це

уможливило зрозуміти не тільки окремі явища, а й усю цілість людської історії. Із цієї загальної засади Зуберб'єр виводить також і окремі засади:

- відношення цієї події чи явища до справи творіння;
- відношення до спасенної місії Христа;
- відношення до есхатологічної ситуації [17, с. 75–77].

Теологічна інтерпретація сучасної культури, визначена також як відчитання знаків часу, передбачає співпрацю теології не лише із соціологією, а й з філософською антропологією, історією, етнологією, з економічними і суспільними науками. Однак на першому місці є зв'язок теології з соціологією, оскільки, з огляду на фактичне зближення між соціологічними дослідженнями і душпастирською діяльністю Церкви, знаки часу виступають як явища, які насамперед слід інтерпретувати соціологічно, щоб у майбутньому спромогтися відчитати їх теологічно. Інший автор із кіельцького середовища теологів, А.Л. Шафранський звертає увагу на специфічну роль мирян в інтерпретації знаків часу. Через їхню діяльність Церква уприсутнюється в таких місцях і таких обставинах, коли однак за допомогою мирян стає знаком присутності та діяльності самого Христа [15, с. 111]. Відповідаючи на знаки часу, інституційна Церква активно діє, що може принести як користь, так і небезпеку. Користь проявляється у можливості втілення інституційної Церкви у сучасні реалії даного краю, в якому Церква стає єдиним оплотом спільнотної діяльності, за умови відсутності інших, допущених державою, можливостей. Натомість загрозою може стати здобуття Церквою суспільної, економічної та навіть політичної влади [15, с. 118]. Однак, без сумніву, ототожнення Церкви – ієрархії та вірних – із суспільними рухами свідчить про глибоку вразливість на знаки часу.

Як вже говорилося, актуальний перебіг історичних подій є наслідком Божих діянь, але також і наслідком співдії чи протидії людини, що передбачає сталу діалектику свободи Божої і свободи людської.

На цій площині, вважає С. Мойса, належить шукати розуміння знаків часу. Усілякі суспільні рухи, усі прагнення, сподівання, турботи людини, в яких остаточно розпізнаються сліди Божої присутності, існують у духовній самосвідомості людини, в її особистій поставі та цілеспрямованій діяльності. Узгодження внутрішніх постав щодо певних засадничих питань викликає власне тенденцію, яку можна охарактеризувати як знак часу [11, с. 28]. У цій сфері виявляється засадниче відношення людини до Бога, а також її надприродне покликання. До них належить теж активна діяльність людини в економіці, політиці, мистецтві і науці. Певна подія може бути знаком часу лише тоді, коли її можна віднести до цього засадничого, основного відношення [16, с. 272–273].

Якщо зупинитися на тезі, що знаки часу постають як плід таємничої Божої благодаті в інтимній сфері людини, то слід прийняти і подальшу консеквенцію цього погляду, що особливим автором такого діяння є Святий Дух, який діє не лише в освяченні і спасінні людини, але також Він є присутнім у розвитку суспільного благоустрою та в перебігу людської історії [9, с. 53]. „Дух Божий, – говорить II Ватиканський Собор, – який предивним промислом керує часом і відновлює лице землі, є завжди присутнім у цій еволюції. Євангельська розчина побуджувала і побуджує в людському серці невідворотне прагнення до гідності” [2, с. 527–528]. Попри те, що 186 отців просили, щоб замінити слово „еволюція” на надприродне відновлення, виразна думка Собору була про те, що не йдеться про стисло надприродне діяння, а про еволюцію дочасного порядку [9, с. 54].

Іншим елементом, що характеризує знаки часу, є їх значення як приготування до проголошення Євангелія. У цьому сенсі їх названо „місцем очікування” на розвиток і побудову Царства Божого. Знаки часу не є безпосередньо Об'явленням, ані Словом Божим, а найчастіше залишаються укритими і важкими до розпізнання по серед багатьох інших факторах і подіях. Виявляється, що найкраще помістити їх, власне, серед тих подій чи переживань, які за допомогою Божого Промислу мають приготувати євангелізацію [11, с. 30].

Розпізнавання часу ніколи не може мати чисто наукового і теоретичного характеру у пізнанні світу. Знання про знаки часу повинні носити передусім практичний характер. Відчитання знаків часу у світлі теології не належить до легких завдань. Диспензи від цього не дає навіть офіційне

навчання Церкви, яке має на меті проголошення автентичного Христового Об'явлення і офіційну його інтерпретацію у зрозумілих для людей поняттях. У цьому завданні Магістеріум отримує особливу допомогу Святого Духа, який охороняє його від помилок. Натомість, лише конфронтація Божого Слова з подіями не може втішатися такою ж непомильністю [11, с. 31–32]. Історія вчить, що знаки часу могли бути пізнавані Церквою краще чи гірше. У Отців Церкви, наприклад, звучить думка, що Римська імперія і сам факт її широкого володіння був власне Божим промислом, що мав приготувати і полегшити процес майбутньої євангелізації. З іншого боку, процес Галілея свідчить про те, що в ті часи не було розуміння автономності природничих наук, не було розпізнано позитивності такого факту. Також багаторазове осудження свободолюбних рухів у ХІХ ст. свідчить про тодішнє нерозуміння тих позитивних цінностей, які несли з собою ці рухи.

На думку С. Мойси, для плідного відчитання знаків часу може послужити ігнатіанський метод духовного розпізнавання. Використовуючи моліністичний чинник в інтерпретації знаків часу, автор говорить про те, що знаки часу неможливо пояснити виключно на фоні історичного розвитку світу, який супроводить Божа співдія. Якщо знаки мають відношення до духовної сфери людини і в ній довершуються, а також є плодом діяння Святого Духа, то ігнатіанський метод дозволяє власне там їх відкривати [11, с. 32–42]. Найвластивішим методом, на думку Мойси, є метод не індивідуального, а власне спільнотного розпізнавання. Знаки часу є насамперед суспільним явищем і спрямовані радше до спільноти Церкви, а не лише до окремих людей.

Інтерпретація знаків часу є проблемою, насамперед практичною, проблемою шляху їх інтерпретації, що уможливорює повний і правильний аналіз. Цікавою є пропозиція Марселя Ван Кастера, яка має характер своєї катехизи знаків часу. Метою цієї катехизи є поєднання Божого Слова і людини, що знаходиться у певній екзистенційній ситуації. Замість того, щоб відштовхуватись від Слова і пристосовувати його до існуючої ситуації, слід виходити із конкретної ситуації, щоб освітити її Словом Божим [13, с. 51–54].

Такий динамічний поступ у своїй засаді спирається на відомий метод життєвого аналізу – бачити, оцінювати, діяти – і складається з п'яти етапів. Перший етап полягає у формуванні інвентаря істотних фактів, їх опису та феноменологічного дослідження. Йдеться про антропологічний аналіз знаків часу, досліджуючи їх з психологічної, соціологічної, історичної і філософської точок зору. Другий етап полягає у критичному дослідженні різної інтерпретації (часто поверхневої та односторонньої) знаків часу, яка зменшує їх історичну і антропологічну глибину, редукуючи їх до єдиного виміру (матеріального, економічного чи політичного). Така інтерпретація може провадити до наївного песимізму чи фальшивого оптимізму стосовно історичних можливостей. Третій етап полягає у такому поглибленні інтерпретації „знаків часу”, які б дозволили не властиве оцінювання усіх засадничих чинників людського життя і людського покликання. Підставою для такої інтерпретації є динамічна концепція людини як активного і вільного осередку постійного розвитку. Четвертий полягає в оцінюванні інтерпретації знаків часу з погляду спасительної місії Христа. П'ятий полягає у практичній діяльності. П'ять етапів можна звзвати до трьох моментів: момент феноменологічного дослідження знаків часу (бачити); момент „нормативних” досліджень (оцінювати); момент програмного дослідження (діяти) [13, с. 52–53].

Запропонований спосіб діяльності узгоджується із пропозицією Франсуа Гутарта, який говорить про три підставові етапи: феноменологічне і соціологічне дослідження „знаків часу”; критична інтерпретація фактів у світлі християнського покликання з метою відокремлення того, що правдиве, і того, що таким не є; входження знаків часу до історії спасіння. Тільки у такий спосіб вони можуть віднайти своє значення і стати знаками Божої волі, передбачаючи прийняття як благодаті, так і перешкод, які вносить сучасний світ, відмовляючись прийняти Слово Боже [10, с. 16–45].

Щоб дати відповідь на запитання: „Хто повинен інтерпретувати знаки часу?”, – можна опертися на рефлексії Шеню. Він вважає, що на Церкву, як „Люд Божий, лягає обов'язок вслухання, розрізнення та інтерпретації знаків часу”, – і додає, – „що розпізнавання знаків довершуються у площині „sensus fidei” згідно із загальними умовами ієрархічної структури Церкви

та її харизматів, які слід трактувати не як надзвичайні, але як ласки, дані нам для добра спільноти і пристосовані до потреб Церкви” [8, с. 224].

Звернемо увагу на кілька засад, які дають змогу збудувати теологію знаків часу. Ці засади запропоновані кардиналом Роєм у його роздумах з нагоди десятої річниці виходу енцикліки „*Rasem in terris*”:

- дослідження знаків часу не є монополією християн, але правом і обов’язком кожного і усіх людей;
- християни мають особливий голос у довершенні, інтерпретації та реалізації історії;
- інтерпретація знаків часу полягає у конфронтації між Божим планом та людською історією з метою виявлення в останній подібностей чи деформації;
- інтерпретація знаків часу не може розвиватися винятково через індивідуальну свідомість, оскільки така свідомість потребує допомоги та просвітлення;
- інтерпретація має довершуватися в лоні християнської спільноти за допомогою Святого Духа, в єдності із своїми єпископами, в діалозі з іншими братами, а також усіма людьми доброї волі [14, с. 36–59].

За колективного розпізнавання знаків часу, вважає англійський учений Дж. О’Колінз, належить пам’ятати про труднощі. Людину можуть засліпити звичайні крикливі явища, і є небезпека пропустити повз увагу дійсні знаки часу. Можна роздумувати над тривіальними чи обмеженими чинниками і знехтувати важливими причинами, які за ними стоять [4, с. 121].

Зауважимо, що трагічні події у Манхеттені 11 вересня 2001 року були сприйняті християнською спільнотою як виклик часу, насамперед для усіх людей доброї волі. Зокрема, архієпископ Ренато Мартіно, постійний спостерігач від Ватикану при ООН, в інтерв’ю міжнародній агенції “Fides” наголосив на необхідності визначення та мирного вирішення світовою спільнотою проблеми тероризму. Через тиждень після трагедії 19 вересня 2001 року Іван Павло II на загальній аудієнції у Ватикані, будучи натхненним Псалмом 57(56), розмірковував про Божу присутність як надію, здатну освітити найтрагічнішу темряву. Псалом 57(56) – це нічна пісня, яку людина готує у молитві перед нетерпляче очікуваним світанком, щоб могли з радістю восхвалити Господа. Від драматичного плачу, зверненого до Бога, псалом переходить до світлої надії і радісної подяки [5, с. 72].

Правильне визначення значних подій та рухів у світі, розпізнавання в них носіїв Божого промислу часто не дає гарантій їх адекватного тлумачення і, своєю чергою, відбирає можливість активної співдії з Божими планами. Наше розпізнавання та інтерпретація „знаків часу” необхідно зіставити з запитанням: „*Cui bono?*”. Людина може уподібнитись до тих німецьких християн, які, хоча й праильно побачили у сходженні Гітлера до влади предмет особливої уваги, все ж не зуміли зрозуміти лише тимчасове значення націонал-соціалізму. На відміну від Дітріха Бонхьоффера та інших, їм не вдалося зрозуміти реальний зміст того, що відбувалося. Хоча таке розуміння, без сумніву, поставило б під загрозу їхнє життя.

Вказуючи на „знаки часу”, II Ватиканський Собор не став сліпо керуватися тенденційною думкою, коріння якої знаходиться у давньоримському прислів’ї: “*vox temporis vox Dei*”, адже рішення ніколи не дається так легко, як про це ідеться у прислів’ї. Голоси століття, навіть з добрими інтенціями, все ж можуть спотворювати Божі плани. Собор наголошує на тому, що голос і дії Бога можуть бути визначені та інтерпретовані лише після детального дослідження [4, с. 122]. У цьому контексті вважаємо за необхідне нагадати промову Павла VI під час генеральної аудієнції 16 квітня 1969 р., в якій Папа вказав на дві небезпеки, що загрожують автентичному відчитанню знаків часу:

Небезпека харизматичного профетизму, що часто дегенерує у певну біготерійну фантазію, яка подає чудесну інтерпретацію несуттєвим збігам обставин. Павло VI стверджує: „*sensus fidei*” може відляти цей дар свідомого яснобачення за умови, що допомога ієрархічного магістеріуму завжди буде спасенною і вирішальною, а двозначність інтерпретації вимагатиме розгляду з точки зору правди або спільного добра” [12, с. 12].

Небезпека висновків виключно із спостережених фактів, з яких походить прагнення побачити прояви знаків часу. Це може відбуватися тоді, коли такі факти стверджуються і кваліфікуються за

допомогою чисто технічних і соціологічних схем. У своїй промові Папа говорить, що соціологія не може, однак, бути критерієм, не може замінити теології. Такий новий науковий гуманізм може нанести шкоди автентичності та оригінальності нашого християнства, його надприродній цінності [11, с. 12], оскільки умовності цього підходу суперечать християнському баченню дійсності [1, с. 47].

Висновки. Сучасна концепція Католицької Церкви знаків часу активізує здатність використовувати будь-які можливості відкуплення, що в конкретній ситуації пропонує сьогодення. Адекватне розуміння знаків часу спонукає до слухання, спостереження, чутливості та належних дій, які становлять структуру екзистенційної відповіді на знаки часу. Актуальний хід історії є наслідком не лише Божих діянь, а й співдії чи протидії людини, що свідчить про сталу діалектику свободи Божої та свободи людської. Власне у цій площині належить шукати розуміння знаків часу.

Основні положення дослідження становлять підґрунтя для аналізу специфіки знаків часу в Україні.

1. Гуральчик. П. Християнин відкритий на знаки часу / П. Гуральчик // "Сопричастя". – 2002. – № 2. – С. 47–61.
2. Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 753 с.
3. Иоан XXIII. Булла "Humanae salutis" / Иоан XXIII. Ватикан: Ватиканская типография, 1961. – 7 с.
4. Коллинз Дж.О'. Фундаментальная теология / Дж.О' Коллинз. – СПб., 1993. – 315 с.
5. Ржисський Л.П. Знаки часу і Українська Греко-Католицька Церква / Л. Ржисський, О. Волинець. – Львів: ЗУКЦ, 2009. – 265 с.
6. Bielecki S. Wkład Kieleckiego środowiska Teologicznego w rozwój teologii znaków czasu / Kultura teologiczna Seminarium Duchownego w Kielcach 1772–2002 / S. Bielecki. – Kielce, 2002. – S. 351–368.
7. Bielecki S. Znaki czasu i ich rozpoznawanie / S. Bielecki // Teologia pastoralna. – Lublin, 2000. – S. 223–248.
8. Chénu M.D. Les signes des temps. Reflexion theologique. / M.D.Chénu // L'Église dans le monde de ce temps. – 1967. – № 2. – S. 208–224.
9. Chénu M. D. Znaki czasu. Refleksja teologiczna / M.D. Chénu // Chrześcijanin w świecie. – 1969. – № 1. – S. 47–68.
10. Houtart F. Socjologiczne aspekty znaków czasu / F. Houtart // Chrześcijanin w świecie. – 1969. – № 1. – S.16–45.
11. Moysa S. Znaki czasu a rozeznanie duchowe / S. Moysa // Collektanea Theologica. – 1997. – № 47. – S. 24–44.
12. Paweł VI. Przemówienie wygłoszone na Audiencji Generalnej 16.04.1969 / Paweł VI // Chrześcijanin w świecie. – 1969. – № 1. – S. 9–13.
13. Ricci G. O teologię znaków czasu / G. Ricci // Chrześcijanin w świecie. – 1974. – № 2. – S. 34–56.
14. Roy M. Rozważania z okazji dziesiątej rocznicy encykliki Jana XXIII „Pacem in terris” / M. Roy // Chrześcijanin w świecie. – 1973. – № 25. – S. 26–59.
15. Szafranski A. Kairologia. Zarys nauki o Kościele w świecie współczesnym / A. Szafranski. – Lublin, 1990. – 286 s.
16. Valadier P. Signes des temps, signes de Dieu? / P. Valadier // "Etudes". – 1971. – August. – septembre. – S. 266–275.
17. Zuberbier A. Materiały do teologii praktycznej / A. Zuberbier. – Warszawa, 1974. – 308 s.